

UDK 316.74:37
316.752:37.014.53

Primljeno: 11. 11. 2019.

Pregledni rad

Review paper

Emina Kapić

VRIJEDNOSTI I VRIJEDNOSNE ORIJENTACIJE

Rad je posvećen vrijednostima i vrijednosnim orijentacijama. U radu su objašnjeni i vrijednosni sistemi. Rad je strukturiran kroz sljedeća poglavlja: uvod, definisanje vrijednosti i vrijednosnih orijentacija, teorije vrijednosti i vrijednosnih sistema, historijski razvoj vrijednosnih sistema, pregled ranijih istraživanja vrijednosti i vrijednosnih orijentacija i zaključak. Argumentirane su prednosti primarnih u odnosu na sekundarne vrijednosti s akcentom na njihovo usvajanje kod mlađe populacije u procesu odgoja koji treba formirati jake ličnosti koje neće biti podložne konformizmu. Akcentirana je nezamjenjiva uloga porodice i škole te izazovi okruženja.

Ključne riječi: vrijednosti; vrijednosne orijentacije; vrijednosni sistemi

UVOD

Usvojene vrijednosti i vrijednosne orijentacije kao i njihova primjena bitna su odrednica u životu svakog čovjeka. One vrijednosti koje pojedinac usvoji i prema kojima se vodi, određuju u kojem smjeru ide njegov život. Iz tog razloga potrebno je brinuti o usvajanju vrijednosti od najranijeg perioda života. Mladi ljudi najbolje uče u najranijoj životnoj dobi od svojih uzora kroz primjere njihova ponašanja. One vrijednosti koje su usvojili i koje primijenjuju njihovi uzori primjenjivaće i mladi. Veoma je bitno od početka važnost davati vrijednostima koje su primarne u životu. Smatramo da zdravstvene, obiteljske, duhovne i poslovne vrijednosti treba da budu primarne vrijednosti u životu svakog čovjeka. Zna se da mladi 'kopiraju' od najranijeg uzrasta svoje odrasle uzore. Ono što odrasli rade i čemu pridaju važnost isto to rade i mladi i istim stvarima pridaju važnost. S obzirom da svjesno ili nesvjesno postajemo uzori mladima, treba da vodimo računa kakvim vrijednostima se okrećemo i kojim vrijednostima dajemo važnost u životu. Kad mladi jednom usvoje primarne vrijednosti koje konstantno ponavljaju, one postanu navike koje je teško promijeniti.

DEFINISANJE VRIJEDNOSTI I VRIJEDNOSNIH ORIJENTACIJA

Iz definicija koje slijede u ovom poglavlju uočljivo je da autori različito definišu vrijednosti i vrijednosne orijentacije. Štaviše, neki autori vrijednosne orijentacije definišu kao vrijednosti i smatraju da nema razlika između definisanja vrijednosti i vrijednosnih orijentacija. Drugi autori postavljaju tri nivoa vrijednosti od kojih su prvi nivo pojedinačne vrijednosti, drugi vrijednosne orijentacije, a treći vrijednosni sistemi. U literaturi postoji saglasnost da su vrijednosne orijentacije uži pojam od pojma vrijednosti. Vrijednosti su kao pojam opširne i mogu se dalje razdijeliti na vrijednosne orijentacije i vrijednosne sisteme. S obzirom da se veliki broj istraživanja bavio proučavanjem vrijednosti i vrijednosnih orijentacija, u radu smo naveli samo neke.

Ajzenk (1954; prema Švigir, 2016) smatra da su vrijednosti nadređene u odnosu na stavove. Prema njemu, vrijednosti odražavaju opći pogled na život i svijet. Ajzenkov model hijerarhijske strukture stavova ima četiri nivoa. Prvi nivo je pouzdanost, drugi je stabilnost mišljenja, treći nivo je stabilnost neovisnosti i četvrti su vrijednosti. Petz (1992; prema Švigir, 2016) smatra da se vrijednosti stvaraju putem socijalizacije, a definiše ih kao skup općih stavova, mišljenja i uvjerenja o tome šta je dobro, ispra-

vno i poželjno. Isti autor smatra da se vrijednosti izjednačavaju sa ciljevima, pa ih definiše kao relativno trajne ciljeve kojima pojedinac teži. S razlogom navodimo ove dvije definicije vrijednosti, jer postoji široki konsenzus da vrijednosti odražavaju opći pogled na život i svijet, na to šta je dobro i ispravno, kao i da se vrijednosti usvajaju putem socijalizacije.

U procesu socijalizacije potrebno je voditi računa u kojim krugovima naša djeca odrastaju jer i okruženje najneposrednije utiče na usvajanje vrijednosti. S obzirom da su vrijednosti i skup čovjekovih potreba, a samim time i ciljeva, među njima pravimo hijerarhiju prema kojoj se odnosimo po važnosti. Od malih nogu naša djeca trebaju učiti da njeguju prvenstveno vrijednosti koje se odnose na zdravlje, obitelj, duhovnost i posao. Zdravstvene, obiteljske, duhovne i poslovne vrijednosti su primarne, a zatim slijede vrijednosti vezane za napredovanje u karijeri, novac, društveni status i moć, putovanja, imovinu kao i mnoge druge. „Vrijednosti predstavljaju organizaciju čovjekovih potreba, želja i ciljeva, gdje se među njima uspostavlja određeni odnos prioriteta i hijerarhijske važnosti“ (Mlinarević, Živić i Vranješ 2016: 118).

Rokeach (1973; prema Bolčević 2017) vrijednost definiše kao vjerovanje da je određen način ponašanja poželjniji, lično ili društveno, od suprotnog načina ponašanja. Prema njemu vrijednosti se određuju kao ciljevi u smislu da je nešto poželjnije u odnosu na nešto drugo. Schwartz (1992; prema Bolčević 2017) vrijednosti definiše kao ciljeve koji imaju različitu važnost i smatra da vrijednosti djeluju kao usmjeravajuća načela u čovjekovom životu. Prema Ilišinoj (2011: 84) definiciji su „vrijednosti plod interakcije individualnih, socijalnih i historijskih čimbenika, a zbog takve etiologije vrijednosni prioriteti su podložni promjenama i u vremenu i u prostoru“. Suzić (2005) smatra da su najniži nivo vrijednosti pojedinačne vrijednosti koje on naziva i prvim, odnosno, baznim vrijednostima. Prema ovom autoru najniže vrijednosti čovjek realizuje kao lične. Smatra da vrijednosti u realizaciji imaju opću i konkretnu formu. Opća forma ovih vrijednosti je npr. biti dobar čovjek, dok je konkretna forma npr. izgraditi kuću (Suzić 2005). S obzirom da su vrijednosti podložne promjenama, kako u vremenu tako i u prostoru, djecu treba od malih nogu učvršćivati da ne budu labilna. Ako dijete odgojimo kao jaku ličnost, koja nije podložna konformizmu sistema i njegovih vrijednosti, ono će se manje kolebati da mijenja vrijednosti koje je već usvojilo. Ako dijete odgojimo tako da ono prihvati zdravstvene, obiteljske, duhovne i poslovne vrijednosti kao primarne u životu, vrijednosti napredovanja u karijeri i društveni status kao važne ali sekundarne, a ostale vrijednosti u koje spadaju npr. putovanja i imovina kao tercijarne vrijednosti, ono će u procesu izgradnje vlastite ličnosti, odrastanja i formiranja identiteta imati jasnije postavljene vrijednosne okvire u životu. Najbolji

primjer u svemu tome je primjer roditelja a potom i primjeri ostalih bitnih osoba sa kojima dijete dolazi u česti kontakt.

Čekrlija, Turjačanin i Puhalo (2004) primijećuju da su vrijednosne orijentacije pojam koji se koristi nekad kao sinonim, a nekad kao drugačije određen i da je teško precizno definisati u čemu se razlikuje od pojma vrijednosti. Autori smatraju da se vrijednosti mogu organizovati i kombinovati tako da čine sisteme vrijednosti, odnosno, vrijednosne orijentacije. Ima puno drugih termina koji su srodni pojmu vrijednosti poput: crte ličnosti, motivi, stavovi i uvjerenja. Usvajanje i formiranje vrijednosti nije samo proces u kojem osoba prima uticaje socijalnog okruženja nego je to i aktivno učestvovanje u mijenjanju vrijednosti i društvenih normi (Čekrlija, Turjačanin i Puhalo 2004). Suzić (2005) govori da su drugi nivo realizacije vrijednosti vrijednosne orijentacije. Prema njemu, to su grupisane pojedinačne vrijednosti koje djeluju u istom pravcu. Isti autor pod najvišim nivoom vrijednosti smatra vrijednosne sisteme. On smatra da u sistemu imamo upravnu centralnu jedinicu, a poslije nje slijedi sistem hijerarhije koji se grana sve do pojedinačnih vrijednosti (Suzić 2005).

U različitim vrijednosnim sistemima dominiraju različite vrijednosti i vrijednosne orijentacije što će se vidjeti u poglavlju o historijskom pregledu vrijednosnih sistema. Vrijednosti i vrijednosne orijentacije iz prošlosti u odnosu na naš današnji sistem vrijednosti su promjenjene. Danas su dominantnije vrijednosti novac, napredovanje u karijeri, društveni status, moć, imovina za razliku od primarnih vrijednosti zdravlja, obitelji, duhovnosti i posla. Zaboravlja se da se bez zdravlja teško ostvaruju ostale vrijednosti, ali se ipak zdravlje ne stavlja na prvo mjesto. Poslije zdravlja slijede vrijednosti obitelji, duhovnosti i posla. Navodimo slijed navedenih vrijednosti iz razloga što je obitelj vrijednost koja, prema našem mišljenju, čovjeka ispunjava. Obitelj je takav oslonac u životu koji ništa ne može zamijeniti. Obiteljske vrijednosti u koje ubrajamo roditelje, braću i sestre, bračni život, svoju djecu kao i sve zajedničke susrete, druženja i podršku su neprocjenjive. Kad zdravlje i obitelj proširimo sa duhovnošću, a zatim i poslom i radom, stvorene su pretpostavke za sreću u životu. Posao stavljam u primarne vrijednosti, jer bez posla, rada i zarađene plate život jeste zamisliv ali nije dostojan. Nažalost, živimo u vremenu koje stavlja akcenat na novac, utrku za karijerom, društveni status, moć i imovinu. Na taj način čovjek zanemaruje primarne vrijednosti. Protiv opisanog sistema vrijednosti se teško boriti, ali se nije i nemoguće izboriti.

PREGLED TEORIJA VRIJEDNOSTI I VRIJEDNOSNIH SISTEMA

U fokusu ovog dijela našega rada su sljedeće teorije vrijednosti i vrijednosnih sistema: Spranger-Allportov vrijednosni sistem, Rokeachev vrijednosni sistem i Schwartzova struktura vrijednosti.

Filozofski pristup: Spranger-Allport

Spranger-Allportov filozofski pristup zasnovan je na Sprangerovim teorijskim razmatranjima vrijednosti. On smatra da se sve ljudske vrijednosti mogu klasifikovati u šest osnovnih kategorija (Spranger 1928) kojima ljudi dominantno pripadaju:

1. teorijska kategorija: vrednuje istinu, saznanje – teži empirijskom, racionalnom saznanju i može se reći da je strogo naučni tip,
2. ekonomska kategorija: vrednuje korist – njeguje dominantno ono što može da donese korist, najbolje ga oslikava moderni poslovni tip čovjeka,
3. estetska kategorija: vrednuje harmoniju, sklad – teži onom što je lijepo i skladno prije nego bilo čemu drugom, teži da bude umjetnik,
4. socijalna kategorija: vrednuje altruizam – za njega je osnovna orijentacija odnos sa drugim ljudima, empatičan je i altruističan, nalazi satisfakciju u pomažućim aktivnostima,
5. politička kategorija: vrednuje moć – interesuje se za vlast ili bilo kakav drugi oblik moći,
6. religijska kategorija: vrednuje jedinstvo – interesuje se prvenstveno za mistično i religiozno, za ostvarenje božanskog jedinstva (Spranger 1928; prema Čekrlja, Turjačanin, Puhalo 2004: 25).

Jedan od najpoznatijih instrumenata za mjerenje vrijednosnih orijentacija pod nazivom OVL instrument razvijen je od strane Allporta i saradnika (Allport, Vernon i Lindzey 1960). Primjenom OVL instrumenta može se ustanoviti koja kategorija kod individue dominira. Na osnovu toga zaključuje se kojoj vrijednosti individua se okreće, koja vrijednost joj je prioritet i koju vrijednost nastoji ostvariti. Ovim instrumentom trebalo bi uraditi istraživanje sa mladima na našem području i vidjeti koja je vrijednosna orijentacija najdominantnija. Bilo bi to naročito važno za populaciju učenika završnih razreda srednjih škola kako bi se saznalo koliko je odgoj kod kuće i u školi uticao na preferencije njihove vrijednosne orijentacije.

Psihološki pristup: Rokeachevi vrijednosni sistemi

Rokeach (1973; prema Čekrlija, Turjačanin, Puhalo 2004: 26) navodi da postoje dvije osnovne funkcije vrijednosti: 1. funkcija usmjeravanja čovjeka poželjnim i vrijednim ciljevima i 2. funkcija motivacije čovjeka za određene aktivnosti. Rokeach (1973; prema Čekrlija, Turjačanin, Puhalo 2004) pravi listu od osamnaest terminalnih i osamnaest instrumentalnih vrijednosti. On terminalne vrijednosti definiše kao poželjna stanja stvari, a čine ih sljedeći ciljevi: uzbudljiv i aktivan život, udoban život, mir u svijetu, osjećaj doprinosa nečemu, porodična sigurnost, lična sreća, unutrašnja smirenost, samopoštovanje, ljepota, sloboda, jednakost, ljubav, nacionalna sigurnost, lično zadovoljstvo, spasenje duše, uspjeh i priznanje u društvu, iskreno prijateljstvo i mudrost. Isti autor instrumentalne vrijednosti definiše kao poželjne načine ponašanja koji dovode do poželjnih životnih vrijednosti: slobodouman, ambiciozan, radostan, sposoban, hrabar, čist, uslužan, tolerantan, kreativan, pošten, inteligentan, samostalan, srdačan, logičan, uglađen, poslušan, disciplinovan i odgovoran.

Rokeachev upitnik vrijednosti (RVS) sastoji se od spiska vrijednosti koji je u sklopu terminalnih i instrumentalnih vrijednosti. Rokeach je zamislio ispitivanje vrijednosti na način da se ispitanicima daju kartice sa ispisanim terminalnim i instrumentalnim vrijednostima i od njih se traži da ih rangiraju od 1 do 18, ali za svaku grupu vrijednosti zasebno (Čekrlija, Turjačanin, Puhalo 2004). Ispitanici najvišu vrijednost rangiraju oznakom 1, a najmanju oznakom 18. Navedenim rangom vrijednosti vidi se koje to vrijednosti ispitanici smatraju važnima i manje važnima i kojim vrijednostima daju središnju važnost. Najvažnije vrijednosti su vodilje u ispitanikovom životu. Rokeachev instrument vrijednosti je dosta popularan i primjenjiv instrument među istraživačima. Zanimljivo bi bilo ovim instrumentom istražiti koje vrijednosti su kod učenika srednjih škola dominantne, a zatim dobijene dominantne vrijednosti prema Rokeachu usporediti sa dobijenim dominantnim vrijednosnim orijentacijama Allporta, Vernona i Lindzeyja. Ako rezultati pokažu da učenici vrednuju iste ili slične vrijednosti i vrijednosne orijentacije dobili bismo veću potvrdu da učenici drže do vrijednosti kojima smo ih učili i pokazivali vlastitim primjerom kao primarne u životu.

Novije psihološke teorije: Schwartzova struktura vrijednosti

Shalom H. Schwartz (1992; prema Bolčević 2017) govori o tome da se o vrijednostima razmišlja na način da je ljudima nešto važno i vrijedno. On smatra da vrijednosti koje su važne jednoj osobi ne moraju biti važne i drugoj, jer svaka osoba može raz-

ličito doživljavati određene vrijednosti. Schwartz i Bilsky (1990; prema Bolčević 2017) istraživali su univerzalne sadržaje i strukture vrijednosti ukazujući kako vrijednosti odražavaju univerzalne zahtjeve ljudskog postojanja gdje motivacija pojedinca ima presudnu ulogu u određenju njegovih vrijednosti. Vrijednosti se razlikuju sa obzirom na tip motivacionog sadržaja kojem su usmjerene. Postoji deset takvih motivacionih tipova sadržaja vrijednosti koji su međusobno dinamički i strukturno povezani. Schwartz je na osnovu toga izradio danas vodeću teoriju vrijednosti kao i priznati teorijski model funkcionisanja vrijednosnih sistema, a to je *teorija univerzalnog sadržaja i strukture vrijednosti* (Ferić 2009; prema Bolčević 2017).

Tabela 1. Tipovi vrijednosti, njihovi motivacioni ciljevi i specifične vrijednosti koje ih predstavljaju (Schwartz, 1992; prema Ferić 2005: 7).

TIP VRIJEDNOSTI I MOTIVACIONI CILJ	SPECIFIČNE VRIJEDNOSTI
1. MOĆ: Društveni status i prestiž, kontrola i dominacija nad pojedincima i materijalnim dobrima;	Društvena moć, bogatstvo, društveni ugled, autoritet, očuvanje slike o sebi u društvu;
2. POSTIGNUĆE: Ostvarivanje ličnog uspjeha iskazivanjem kompetencije u skladu sa društvenim standardima;	Samopoštovanje, ambicioznost, uticajnost, sposobnost, inteligencija, uspješnost;
3. HEDONIZAM: Ugoda ili zadovoljenje ličnih tjelesnih želja;	Zadovoljstvo, uživanje u životu;
4. PODSTICAJ: Uzbudjenje, novost, izazov u životu;	Uzbudljiv život, raznovrstan život, odvažnost;
5. NEZAVISNOST: Sloboda misli i djela, kreativnost, istraživanje novog;	Sloboda, kreativnost, privatni život, samostalnost, odabiranje ličnih ciljeva, znatiželja;
6. UNIVERZALIZAM: Razumijevanje, poštovanje, prihvatanje i zaštita dobiti svih ljudi i prirode;	Jednakost, unutarnji sklad, mir u svijetu, jedinstvo sa prirodom, mudrost, svijet lijepog, društvena pravda, tolerancija, očuvanje okoliša;
7. DOBROHOTNOST: Očuvanje i unapređivanje dobiti ljudi sa kojima je pojedinac u čestom ličnom kontaktu;	Duhovni život, smisao u životu, zrela ljubav, iskreno prijateljstvo, odanost, iskrenost, uslužnost, odgovornost, spremnost na opraštanje;
8. TRADICIJA: Poštovanje, prihvatanje i održavanje običaja i ideja tradicionalne kulture ili religije kojoj pojedinac pripada;	Poštovanje tradicije, umjerenost, poniznost, prihvatanje ličnog života, pobožnost;
9. KONFORMIZAM: Suzdržavanje od akcija, namjera i sklonosti koje bi mogle uznemiriti ili povrijediti druge osobe i narušiti društvena očekivanja i norme;	Pristojnost, samodisciplina, poštovanje roditelja i starijih, poslušnost;
10. SIGURNOST: Sklad, stabilnost i sigurnost unutar društva, međuljudskih odnosa ili samog pojedinca;	Osjećaj pripadnosti, društveni poredak, nacionalna sigurnost, uzvraćanje usluga, porodična sigurnost, zdravlje, čistoća;

Deset prikazanih motivacionih tipova vrijednosti prema teoriji su organizovani u četiri tipa vrijednosti višeg nivoa, a to su:

1. *lično odricanje* (univerzalizam i dobrohotnost) koje odražava prihvaćanje drugih kao jednakih i brigu za njihovu dobrobit,
2. *lični probitak* (postignuće i moć) koji odražava postizanje ličnog uspjeha i dominacije nad drugima,
3. *otvorenost za promjene* (nezavisnost i podsticaj) koja odražava slobodu misli i djelovanja i sklonost prema promjenama,
4. *zadržavanje tradicionalnih odnosa* (sigurnost, konformizam i tradicija) koje odražava poslušnost i ograničavanje ličnih akcija da bi se održalo postojeće stanje (Ferić 2005: 8-9)

Hedonizam je jedini tip vrijednosti koji nije svrstan ni u jedan od četiri tipa vrijednosti, jer je prema Schwartzu istovremeno povezan sa otvorenošću za promjene i ličnim probitkom (Ferić 2005). Schwartz (1992; prema Bolčević, 2017) je izradio i upitnik vrijednosti nazvan *Schwartz Value Survey* (SVS) koji sadrži listu 56 specifičnih vrijednosti, 30 terminalnih i 26 instrumentalnih. Schwartz (2012; prema Bolčević 2017) kao alternativu upitniku SVS konstruisao je *The Portrait Value Questionnaire* (PVQ). Ovaj upitnik vrijednosti je drugi najprimjenjiviji upitnik vrijednosti u svijetu. PVQ upitnik urađen je tako da se ispitanik slaže ili ne u pogledu tvrdnje koja opisuje profil neke osobe poput ispitanika. Upitnik je zanimljiv jer je urađen na drugačiji način gdje se zamišlja situacija i ispitanik reaguje na nju u pogledu sličnosti ili razlike prema sebi. Samo udubljivanje u profil neke osobe sa kojom se traži vlastita sličnost je dovoljna uvertira u stvaranju radoznalosti za ispunjavanje. Smatramo da se i ovaj upitnik treba primjeniti među učenicima naših srednjih škola. Dobijeni rezultati ukazuju na to koje su vrijednosti dominantne. Dobijene dominantne vrijednosti mogu se usporediti sa dobijenim dominantnim vrijednostima Rokeachevog, Allportovog i Vernon-Lindzeyevog instrumenta istraživanja. Ako se dominantnim pokažu primarne vrijednosti uspjeha smo u našem poslu odgajanja i usmjeravanja mladih. Ako se pokažu dominantnim sekundarne i tercijarne vrijednosti onda trebamo naći modus kako kod mladih podsticati i razvijati sklonost prema primarnim vrijednostima.

HISTORIJSKI RAZVOJ VRIJEDNOSNIH SISTEMA

Suzić (2001) ističe da su u određenim historijskim periodima bili prisutni različiti vrijednosni sistemi u kojima je dominirao sklop vrijednosti koji je u datom vremenu

bio vodeći orijentir za većinu ljudi. U ovom poglavlju posvetićemo se najbitnijim karakteristikama sljedećih vrijednosnih sistema: kiničko-stoičkom, hrišćanskom, hedonističkom, intelektualističko-idealističkom, pragmatičkom i kulturološkom.

Kiničko-stoički vrijednosni sistem

Antisten i Diogen iz Sinope su predstavnici kiničkog vrijednosnog učenja. Antisten se zalagao za odricanje od potreba da bi čovjek mogao biti potpuno prirodan. On smatra da čovjek treba da bude nezavisan od potreba koje nosi život u zajednici. Kiničko učenje više je proslavio Diogen iz Sinope. On je bio čovjek koji je usred dana po Atini upaljenom svijećom tražio mudrost. Kiničari koji su bili zagovornici odsustva potreba odbacili su mnoge društvene vrijednosti i institucije poput braka i države (Suzić 2001). Kiničko-stoički vrijednosni sistem donosi nekoliko moralnih načela koja služe kao orijentir za svakodnevni život, za umijeće življenja:

1. odricanje i uzdržavanje,
2. trpljenje,
3. tezu o prirodnoj moralnosti, o metafizičkom, odnosno, božanskom porijeklu moralnog (Suzić 2001: 174).

Kinici i stoici su razvili osnovu humane etike usmjeravajući moralnost na čovjekovu volju i afirmišući unutrašnju uzročnost koja se treba kasnije razvijati u drugim učenjima, ali i kao samostalan etički filozofski koncept (ibidem 2001). Prema ovom vrijednosnom sistemu čovjek da bi živio sretan život treba da se odrekne mnogih stvari. Odricanje koje čovjeku pruža zadovoljstvo zapravo je sreća. Prema kiničarima, što se čovjek više odriče ovozemaljskih stvari u kojima uživa i koje mu donose zadovoljstvo više je sretan i zadovoljan sobom i svojim životom. Postavlja se pitanje da li se čovjek može odreći ovozemaljskog uživanja radi postizanja sreće i zadovoljstva? Da li je odricanje od ovozemaljskog uživanja zapravo sreća i zadovoljstvo? Odgovor pronalazi svaki čovjek ponaosob. Nije sreća isto za svakog. Danas je teško prihvatljivo da se čovjek treba odricati ovozemaljskih stvari u kojima uživa i koje ga čine sretnim da bi postigao veće zadovoljstvo svojim životom. Smatramo da čovjek u ovozemaljskim stvarima treba da postavi granice i da ih ne prelazi. Sve dok se ne prelaze postavljene granice u ovozemaljskim stvarima čovjek može postići sreću i zadovoljstvo bez odricanja. Odrasla i kompletna ličnost, odgojena da ne podliježe konformizmu, znat će postaviti granice uživanja u ovozemaljskim stvarima, te utrti sebi put ostvarenja sreće i zadovoljstva.

Hrišćanski vrijednosni sistem

Hrišćanski vrijednosni sistem pruža mogućnost ljudima da uredi svoj lični život i međusobne odnose. Ovaj sistem pomjera unutrašnju uzročnost sa čovjeka na vjeru. Predstavnicima hrišćanskog vrijednosnog sistema su: Pelagije, Augustin, Pavle, Abelar, Toma Akvinski, nominalisti i neki iz reda humanista (Suzić 2001). „Hrišćanska etika, ma koliko joj se prigovaralo da je moralnost sa čovjeka prenijela na Boga, u sebi nosi jednu duboko humanu koncepciju. Za moralni prekršaj čovjek će u sebi neizbježno nositi nemir i nered u duši, izgubiće slobodu duha. Moralni život će biti nagrađen ne samo ličnom ovozemaljskom srećom nego i putem u raj kao nagradom za čudoredan i moralni život“ (Suzić 2001: 175). Veliki je uticaj hrišćanstva na obrazovanje. Djelatnost vjeroučitelja ili pastira hrišćanstva doprinijela je razvoju svjetovnog sistema školstva. Crkva je otvarala i svjetovne škole pomažući na taj način da se riječ prosvjetljenja prenese na široke narodne mase. Sve je to dovelo do omasovljenja obrazovanja i diseminacije hrišćanske etike (ibidem 2001). Prema ovom vrijednosnom sistemu čovjek je sretniji što je više okrenut duhovnom životu. Okrenutost duhovnom životu dovodi do višeg stepena moralnosti u čovjeku. Moralni čovjek drži se principa kojima neće naškoditi drugom čovjeku nego će voditi svoj život u skladu sa normama duhovnosti. Smatramo da je bitno dijete od malih nogu uvoditi u duhovnost, učiti ga dobru, usmjeravati da čuva zdravlje, da cijeni vrijednost obitelji, da zarađuje za život i brine o obitelji.

Hedonistički vrijednosni sistem

Polazište hedonističkog vrijednosnog sistema je da čovjek teži zadovoljstvu i da se ne treba ustručavati od intelektualnih i fizičkih zadovoljstava. Hedonistička orijentacija dobija svoju širu formu u filozofskom pravcu koji se zove utilitarizam. Ova orijentacija je svoju historijsku reafirmaciju doživjela u djelima francuskih materijalista 18 vijeka: Helvetiusa, Holbacha, La Mettriea i Diderota (Suzić 2001). „Uz hedonizam ide i homeostaza kao stanje organizma nakon uspostavljanja ravnoteže, nakon zadovoljavanja potreba. Homeostatički princip podrazumijeva uspostavljanje ravnoteže između organizma i okoline. Konkretno, ako je čovjek gladan, on se nalazi u stanju neravnoteže sa svojom okolinom. Ako čovjek zadovolji potrebu za hranom, naći će se u stanju uspostavljene ravnoteže sa okolinom i neće više imati potrebu za hranom. To vrijedi i za druge potrebe. Kasnije se ovo shvatanje proširilo na kognitivne i društvene potrebe čovjeka“ (Suzić 2001: 177). Prema ovom vrijednosnom sistemu čovjek

ne treba da se odriče ničeg što mu predstavlja zadovoljstvo. Sistem vrlo je jasan: treba biti sklon zadovoljstvima i izbjegavati patnju i neugodu. Sve što čovjeku predstavlja zadovoljstvo on treba sebi da priušti i u tome uživa. Ako čovjek treba da uživa u svemu što mu se prohtije onda nije ni bitno kakvi su prohtjevi u pitanju. Da li je uredu uživati u svemu što ti se prohtije ne vodeći računa o posljedicama? Ili treba uživati u onim stvarima koje ti donose samo dobro? Ako se spoji korisno sa ugodnim, vodeći računa da ne trpimo negativne posljedice, hedonistički vrijednosni sistem je prihvatljiv. Smatramo da se prema hedonističkim orijentacijama treba postaviti kao prema sekundarnim vrijednostima. Ne daje svako isti značaj istim hedonističkim vrijednostima. Tako neko zadovoljstvo vidi u napredovanjima na poslu i većoj plati, neko u putovanju, neko u izgradnji kuće, neko u mijenjanju namještaja, neko u kupovini stanova ili kuća, a neko u druženjima s prijateljima. Različiti hedonistički sadržaji imaju za pojedince različit značaj. Za hedonističkim vrijednostima treba posezati tek kada ostvarimo primarne vrijednosti.

Intelektualističko-idealistički vrijednosni sistem

„Ovaj sistem oslanja se na razum, na duhovnost kao kriterijum i vrijednosni orijentir za čovjekove akcije. Postoji više različitih orijentacija u okviru ovog sistema: a) Kantova etika kategoričkog imperativa, b) etika slobodne ličnosti - Fihte, c) Hegelov spekulativni idealizam, d) Šelingova teozofija, e) moralni apsolutizam - Vindelband, Diring, Šeler, Bloh. Ova učenja nalazimo još u staroj Grčkoj kod Platona i Aristotela“ (Suzić 2001: 177). Suzić (2001) smatra da je intelektualističko-idealistički vrijednosni sistem uticao na kretanja u nauci i obrazovanju i na društvene promjene u 19. i 20. vijeku. Njemačka klasična filozofija uticala je na pojavu soc-komunističkih poredaka u svijetu, deriviravši marksizam kao revolucionarnu teoriju. Modelovani su i sistemi obrazovanja u kojima su zadaci moralnog odgoja posebno izvedeni u skladu ovim uređenjima. Jedan od takvih zadataka bio je formiranje socijalističkog morala ili socijalističkog pogleda na svijet (ibidem 2001).

Prema ovom sistemu čovjek treba da se vodi i razumom i duhovnošću. Razum i duhovnost su, smatraju njegovi zagovornici, odrednice uspješnog i ispunjenog života. Važno je da čovjek, bez obzira koliko je uspješan, ostane smjeran i pri zdravom razumu, suzdržavajući se izazova poroka. Dijete, a kasnije odrastao čovjek, koji je naučio da razborito rješava probleme i poteškoće na koje je nailazi, rješavaće ih konstruktivno, smireno i hladne glave. Ako svemu tome naučimo dijete dok ga odgajamo, ono će sutra, kao odrastao čovjek, pristupati problemima na prikladan način.

Pragmatički i kulturološki vrijednosni sistem

Ovaj sistem dominaciju doživljava u 19. i 20. vijeku. Prema ovom sistemu tržište je pozornica na kojoj se artikulišu bitne pretpostavke ljudske egzistencije, pa čak i kvaliteti čovjeka uključujući i njegove moralne vrijednosti. Osnovu ovog vrijednosnog sistema nalazimo u Benthamovom i Millovom utilitarizmu. Novac je pomjerio niz ljudskih vrijednosti iz duhovne u materijalnu sferu. Tome su pomogli savremeni mediji koji putem reklama obrazuju potrošače kreirajući njihove potrebe. U potrošačkom društvu prodaje se i stil i način života bogatih kao model za srednji i siromašni sloj (ibidem 2001). Puno ljudi obrazuje se za prestižna zanimanja iako se neće tim zanimanjima baviti. Ipak, obrazovanje pomaže čovjeku da se oslobodi nametnutih potrošačkih uslova u kojima živi i da izbjegne jednosmjernu ulicu u koju ga vuku globalizacija, tehnologija i mediji (Suzić 2001). Prema ovom vrijednosnom sistemu čovjek je sretniji što je obrazovaniji. Što se čovjek više prilagodi i živi u skladu sa obrazovanjem, industrijalizacijom, tehnologizacijom i globalizacijom time je sretniji i zadovoljniji sobom i svojim životom.

Da li je obrazovanje danas uslov za sreću i uspjeh? Ili su obrazovani ljudi koji misle svojom glavom smetnja globalizacijskim trendovima? Roditelji nam uvijek govore da završimo školu, da se obrazujemo i da blagodareći obrazovanju budemo svoj čovjek. Da li nam, međutim, današnja kultura dopušta da budemo svoji? Želi li današnji sistem vrijednosti pokorne, a ne razborite, obrazovane i kritički disponirane ljude? Žalosna je činjenica da sve veći broj mladih ljudi, a i starijih generacija, napušta svoju domovinu i ide u svijet. I u takvom kontekstu obrazovanje se ipak isplati, jer kvalitet obrazovanja i radne snage naših ljudi prepoznaje se u drugim zemljama gdje mnogi ostvare karijere i uspješan život. Nikad obrazovanju ne treba okrenuti leđa, jer će obrazovan čovjek naći svoje mjesto bilo u ovom ili nekom drugom sistemu. Sa obrazovanjem se ne može pogriješiti, niti ono može biti uzaludno. Čovjeku nikad nije kasno da se obrazuje ili doškoluje.

PREGLED NEKIH ISTRAŽIVANJA VRIJEDNOSTI I VRIJEDNOSNIH ORIJENTACIJA

Sa obzirom na to da postoji veliki broj istraživanja na temu vrijednosti i vrijednosnih orijentacija nije moguće predstaviti sve nalaze do kojih smo došli. Stoga smo izdvojili manji broj za koja smatramo da to zaslužuju.

Renata Franc, Vlado Šakić i Ines Ivičić (2002) došli su do zaključka da adolescenti prilikom rangiranja vrijednosti na prvo mjesto stavljaju zdravlje, a zatim slijedi prijateljstvo pa ženidba ili udaja. Srednje mjesto u rangiranju vrijednosti zauzima uspjeh u karijeri i stalan posao. Najslabije su rangirane vrijednosti novac i razonoda. Rezultati ovog istraživanja potvrdili su da je hedonistička vrijednosna orijentacija rizičan faktor razvoja mladih. Istraživanje koje su proveli Nataša Vlah, Darko Lončarić i Sanja Tatalović Vorkapić (2011) govori da skupna samoostvarujuća i konvencionalna vrijednosna orijentacija ima najviši koeficijent pouzdanosti, dok zasebna konvencionalna i hedonistička vrijednosna orijentacija ima niži koeficijent pouzdanosti. Najniži koeficijent pouzdanosti ima zasebna samoostvarujuća vrijednosna orijentacija. Kada je u pitanju hijerarhija vrijednosti, na vrhu liste nalaze se: ljubav, porodica, skladan život i prijatelji, dok se na kraju liste nalazi: moć, život u skladu sa učenjem o vjeri i mogućnost uticaja. Brane Mikanović (2013) je u svom istraživanju dobio nalaz da učenici osnovne škole najviše preferišu socijalne, zatim teorijske i religijske, a najmanje ekonomske vrijednosne orijentacije. Ovako rangirane vrijednosne orijentacije autor tumači većim uticajem školskih obaveza, vršnjaka i vjeronauke na slobodno vrijeme učenika. Autor manju zainteresovanost učenika za ekonomske vrijednosti tumači time da učenici osnovne škole još uvijek nisu opterećeni materijalnim statusom. Istraživanje Nenada Havelke (1998) pokazalo je da su vrijednosna očekivanja adolescenata u odnosu na buduću obitelj i buduće zanimanje uglavnom podudarna i da se ističu dvije vrijednosne orijentacije - sigurnost i saradnja. Pri navođenju vrijednosnih očekivanja u odnosu na vlastitu ličnost nađena je puno manja podudarnost u odgovorima, a to je omogućilo da se pojavi veći broj vrijednosnih orijentacija sa približno istom učestalošću izbora poput vlastitog usavršavanja, samostalnosti, prijatnosti, sigurnosti i saradnje. Izet Pehlić (2007) je u svome istraživanju dobio da mladi ljudi koji u većoj mjeri pozitivno koriste slobodno vrijeme pokazuju i veći stepen orijentacije prema altruističnom životnom stilu, religijsko-tradicionalnom stilu i sazajnom životnom stilu za razliku od mladih ljudi koji u manjoj mjeri pozitivno koriste slobodno vrijeme. „Ukupni rezultati istraživanja pokazali su sljedeći redoslijed životnih stilova: porodično-sentimentalni stil, religijsko-tradicionalni stil, egoistička orijentacija, utilitarni stil, sazajni stil, prometejski aktivizam, altruistička orijentacija, hedonistička orijentacija, orijentacija na popularnost, orijentacija na moć“ (Pehlić 2007: 191).

Dejana Bouillet (2004) je ustanovila da mladi u velikoj mjeri prihvataju vrijednosti obiteljskog života, a skoro svi ispitanici prepoznaju važnost obitelji i braka zbog ljubavi, razumijevanja i bliskosti među članovima obitelji. Tvrdnje prema kojima su

brak i obitelj važni zbog stvaranja potomstva, mogućnosti potvrde čovjeka u obiteljskom krugu i socioekonomske sigurnosti prihvata više od pola ispitanika. Autorka je istraživanjem dobila da 62,5% ispitanika u obiteljskim obavezama vidi radost zajedničkog života, 20,8% ispitanika obiteljske obaveze smatra žrtvovanjem i dužnošću, 8,5% ispitanika brak i obiteljski život doživljava teretom koji treba zaobići, a 8,2% brak i obiteljski život smatra dosadnim.

Navedena istraživanja vrijednosti i vrijednosnih orijentacija bitna su jer se mogu usporediti rezultati sa rezultatima budućih istraživanja i uvidjeti da li su se promijenile preferencije mladih prema vrijednostima i vrijednosnim orijentacijama. Prema njihovim prioritetima vidimo koliko su odrasli mladima dobri primjeri u izboru vrijednosti i vrijednosnih orijentacija. Predstavljena istraživanja također pružaju mogućnost uvida u činjenicu da mladi nisu u različitim vremenskim razmacima puno odstupali od istih ili sličnih vrijednosti. Signifikantno je da su mladima prioritetne obiteljske, zdravstvene, prijateljske i altruistične vrijednosti. Najmanji prioritet pridaju ekonomskim vrijednostima. Razlog zašto su mladima prioritetne navedene vrijednosti vidimo u tome što su mladi okruženi bitnim osobama u svom životu koje preferiraju navedene vrijednosti ali nikako ne treba prenebreći i moguću licemjernu verbalizaciju u izjašnjavanju za pozitivne vrijednosti koja prati svako ovakvo ispitivanje. Ipak, stoji da mladi preferiraju vrijednosti koje nose iz kuće ne konformišući se vrijednostima koje reklamiraju mediji, društvo i globalizacijski trendovi. Obitelji vode računa s kim djeca provode vrijeme, s kim se druže i kakvim društvenim uticajima su okruženi. Roditelji vode brigu kakvim vrijednostima su djeca izložena i da li se te vrijednosti razlikuju od vrijednosti koje oni praktikuju kod kuće.

ZAKLJUČAK

S obzirom da je izbor vrijednosti presudno važan, bitno je od najranijeg uzrasta imati u vidu kojim vrijednostima dati važnost. Kojim vrijednostima damo važnost one će nam odrediti život. U svemu tome neizostavan je proces učenja i poučavanja o vrijednostima. Najispravniji put pokazivanja mladima koje vrijednosti treba da njeguju je vlastiti primjer odrasle osobe koja ima uticaj na izgradnju identiteta mlade osobe. Mladi treba da usvoje pozitivne vrijednosti i da ih primjenjuju, a koje su to pozitivne vrijednosti učimo mlade u obitelji i u školi. Saradnja obitelji i škole doprinosi rezultatu rada sa mladima vezano za usvojene vrijednosti. Isto tako, ispravno usvojenim

pozitivnim vrijednostima prevazilaze se predrasude i prevenirana nasilja sa kojim se mladi sve učestalije susreću u svom životu. Procesom odgoja treba formirati jake ličnosti koje neće biti podložne konformizmu. Isto tako, izbjegavanje podlijevanja drugim vrijednostima od strane mladih je i put odgovornog roditeljstva, što uključuje pristupačnost djetetu da sa roditeljem može razgovarati o bilo čemu, bilo kad. Roditelj treba sa djetetom stvoriti odnos povjerenja, bez osude i ljutnje. Ovakvim odnosom dijete se neće ustručavati reći roditeljima sve što ga tišti, sa kim se druži i kakve vrijednosti praktikuje. Roditelj tako biva upućen u svaki segment života djeteta i prati da li mu dijete ide ispravnim smjerom.

Za buduća istraživanja smatramo da treba istražiti koje vrijednosne orijentacije po Rokeachu, Schwartzu, Allportu, Vernonu i Lindzeyju su dominantne kod mladih ljudi i ustanoviti njihovu poveznicu sa današnjim sistemom vrijednosti. Bilo bi dobro usporediti prijašnja istraživanja o vrijednostima i vrijednosnim orijentacijama sa istraživanjima rađenim u skorije vrijeme i vidjeti da li je došlo do promjena u preferencijama vrijednosti kod mladih. Za buduća istraživanja predlažemo da se konstruktivno obradi kriza vrijednosti i odgoja, da se detaljno objasni šta sve dovodi do krize vrijednosti i kako se izboriti da mladi ne upadnu u krizu vrijednosti. Kao vrijednostima i vrijednosnim orijentacijama, koje se pokazuju dominantnim i koje su u skladu sa primarnim vrijednostima, mlade treba podsticati i uticati da ih ne mijenjaju za sekundarne ili tercijarne. Sekundarne ili tercijarne vrijednosti i vrijednosne orijentacije koje se pokazuju dominantnim u odnosu na primarne vrijednosti treba preusmjeriti da budu sekundarne ili tercijarne vrijednosti poslije primarnih. U saradnji obitelji i škole na pitanjima vrijednosti i vrijednosnih orijentacija zajedničkim djelovanjem postižu se dobri rezultati. Ipak, u obitelji sve počinje i završava. Iz tog razloga smo više puta naglasili da trebamo biti primjeri mladima kroz svoje ponašanje, vlastiti primjeri.

LITERATURA

1. Allport, Gordon W. et al. (1960), *A study of values*, Houghton Mifflin, Boston
2. Bouillet, Dejana (2004), "Odnos mladih prema vrijednostima i činiteljima obiteljskog života", *Sociologija sela*, 42(1/2), str. 173-194.
3. Bolčević, Valentina (2017), *Vrijednosne orijentacije i vrijednosni prioriteti djece i njihovih roditelja*, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Rijeka
4. Čekrlija, Đorđe, Vladimir Turjačanin, Srđan Puhalo (2004), *Društvene orijentacije mladih*, Nacionalni institut za borbu protiv narkomanije, Banja Luka
5. Eysenck, Hans J. (1954), *The psychology of politics*, Routledge and Kegan Paul, London
6. Ferić, Ivana (2005), *Univerzalnost sadržaja i strukture vrijednosti: Podaci iz Hrvatske*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb
7. Ferić, Ivana (2009), *Vrijednosti i vrijednosni sustavi*. Alinea, Zagreb
8. Franc, Renata, Vlado Šakić, Ines Ivičić (2002), "Vrednote i vrijednosne orijentacije adolescenata: Hijerarhija i povezanost sa stavovima i ponašanjima", *Društvena istraživanja*, 2–3, str. 215-238.
9. Havelka, Nenad (1998), "Vrednosne orijentacije adolescenata: vrednosti i kontekst", *Psihologija*, 4, str. 343-364.
10. Ilišin, Vlasta (2011), "Vrijednosti mladih u Hrvatskoj", *Politička misao: časopis za politologiju*, 48 (3), str. 82-122.
11. Mikanović, Brane (2013), "Vrednosne orijentacije učenika osnovne škole u slobodnom vremenu" *Sinteze istraživanja*, 4, str. 53-69.
12. Mlinarević, Vesnica, Tihomir Živić, Antonija Vranješ (2016), "Odgojne vrijednosti u odabranim govorima Josipa Jurja Strossmayera, promicatelja prosvjete i kulture", *Mostariensia*, 20, 1-2, str. 117-131.
13. Petz, Boris (1992), *Psihologijski rječnik*, Prosvjeta, Zagreb
14. Pehlić, Izet (2007), "Ispitivanje povezanosti vrijednosnih orijentacija srednjoškolske omladine sa načinom provođenja slobodnog vremena", *Zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici*, 5 (5), str.177-196.
15. Rokeach, Milton (1973), *The nature of human values*, Free Press, New York
16. Suzić, Nenad (2001), *Sociologija obrazovanja*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Republike Srpske, Istočno Sarajevo
17. Suzić, Nenad (2005), *Pedagogija za 21.vijek*, TT-Centar, Banja Luka
18. Suzić, Nenad (2010), *Pravila pisanja naučnog rada APA i drugi standardi*, XBS, Banja Luka

19. Schwartz, Shalom H., Wolfgang Bilsky (1990), "Toward a Theory of the Universal Content and Structure of Values: Extensions and Cross-cultural Replications", *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, str. 550-562.
20. Schwartz, Shalom H. (1992), "Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries", *Advances in Experimental Social Psychology*, 25, str. 1-65.
21. Schwartz, Shalom H. (2012), "An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values", *Psychology and Culture*, 2 (1), str. 1-20.
22. Spranger, Eduard (1928), *Lebensformen*, Max Niemeyer, Halle
23. Švigir, Eva (2016), *Primjena Schwartzovog teorijskog modela vrijednosti na primjeru nekih europskih zemalja*, Sveučilište u Zagrebu: Hrvatski studiji, Zagreb
25. Vlah, Nataša, Darko Lončarić, Sanja Tatalović Vorkapić (2011), "Struktura vrijednosnih orijentacija i hijerarhija vrednota učenika strukovnih škola", *Društvena istraživanja*, 2 (112), str. 479-493.

VALUES AND VALUE ORIENTATIONS

Summary:

The article “The values and value orientations” deals with the concepts of values, value orientations and value-systems. The work contains introduction, definition of values and value orientations, the theory of value and value-systems, historical development of value-systems, general review of previous research on values and value orientation, and conclusion. The author’s argumentation goes in direction of demonstration of the advantages of primary values over secondary values, with the focus on their adoption by the younger population during the process of education that should form strong, non-conformist personalities. The work emphasizes the irreplaceable role of family, school and discusses the challenges of the environment.

Keywords: values; value orientations; value systems.

Adresa autorica
Author’s address
Mr. Emina Kapić
O.Š. “Skokovi”, Cazin
Bosna i Hercegovina
eminakapic@yahoo.com